

Fra temperament til personlighet

En kontekstuell forståelse av utvikling

Espen Kittelsen

Innlevert som hovedoppgave ved Psykologisk Institutt

UNIVERSITETET I OSLO

Høst 2010

Forord

På grunn av store forsinkelser i arbeidsprosessen fra undertegnedes side har det ikke vært mulighet for veileder å lese hovedoppgaven under skrivingen. Oppgaven bør dermed leses som et resultat fra forfatters side.

Oktober, 2010.

Espen Kittelsen

SAMMENDRAG

Forfatter: Espen Kittelsen

Tittel: Fra temperament til personlighet: En kontekstuell forståelse av utvikling

Veileder: Cato Grønnerød

Problemstilling. Forskning på personlighetsutvikling fra barndom til voksenalder har fokusert på sammenheng mellom temperamentstrekk i barndommen og personlighet i voksenalderen. Fokus har vært rettet mot å identifisere de mest valide trekkstrukturene. Denne forskningen har identifisert ulike temperamentstrekk som antas er sentrale i personlighetsutvikling. Samtidig er forskningsresultatene sprikende og vanskelig å tolke entydig. Fokus på mer distale sider ved konteksten har imidlertid vært noe neglisjert i denne type forskning. Jeg ønsker å undersøke hvordan ulike nivåer av et individs kontekst i interaksjon med individtrekk kan være delaktig i personlighetsutvikling.

Ulike teoretiske posisjoner. Jeg beskriver kort ulike kontekstuelle perspektiver som overlapper med Bronfenbrenners modell, som til tross for å være en veldig informativ modell trolig har vært neglisjert i utviklingsforskningen. Personlighetstrekk perspektivet (trekkteori) er det perspektivet i personlighetspsykologien som er nærmest knyttet til temperamentsforskningen, og det har betydelig forskningsresultater og vise til som enhver personlighetsteori bør kunne gjøre rede for.

Andre personlighetsperspektiver jeg vil vurdere i forhold til personlighetsutvikling er CAPS teori og livsløp-perspektiv, som er mer kontekst sensitive personlighetsperspektiver sammenlignet med trekkteori, og jeg vurderer om slike perspektiver kan utgjøre en konseptuell ramme for å forstå personlighetsutvikling i et kontekstuellt perspektiv.

Konklusjon. Jeg foreslår at et kontekstuellt forskningsfokus framover i kombinasjon med å integrere temperamentsforskningen med andre domener i

utviklingspsykologien kan bidra med å øke forståelsen av personlighetsutvikling. I takt med en økt forståelse av individuelle forskjeller og konteksten individet utvikles i, kan faget få mer presise svar på personlighetsutvikling, om hva slags kontekster i interaksjon med hva slags individtrekk er relatert til senere personlighet.

Innhold

INNHold	5
1. INNLEDNING	7
1.1 PERSONLIGHETSUTVIKLING OG TEMPERAMENT	7
1.1.1 kontekstuell forståelse av individet	9
1.1.2 Utvikling og kontekst.....	10
1.1.3 Systemperspektiv i forskningen	13
1.2 OM TEORI OG PSYKOLOGISK FORSKNING	14
1.3 METODE.....	15
1.4 PERSONLIGHETSPSYKOLOGI	15
1.4.1 Personlighetstrekk og femfaktormodellen.....	16
1.4.2 CAPS teori og livsløp-perspektiv	19
1.5 HVA ER TEMPERAMENT.....	21
1.5.1 NYLS modellen.....	21
1.5.2 EALS modellen.....	23
1.5.3 Den psykobiologiske modellen.....	24
1.5.4 Atferdsinhibisjon.....	25
1.5.5 Temperament og relaterte begreper i utviklingspsykologien	25
1.5.6 Har enkelte temperamentstrekk større rolle i senere utvikling?	28
1.5.7 Foreldreffekter på temperamentstrekk	31
1.5.8 Distale effekter	32
1.5.9 Geografiske variasjoner i personlighetstrekk	34
1.6 KONKLUSJON	35

KILDELISTE	38
-------------------------	-----------

1. Innledning

1.1 Personlighetsutvikling og temperament

Temperament har blitt sett på som å spille en sentral rolle i personlighetsutvikling i interaksjon med omgivelsene. Digman (1994) ser på temperament som individuelle forskjeller tidlig i livet som er delvis basert på genetisk prosesser og danner grunnlaget for senere personlighet. Forskere innenfor utviklingspsykologi og forskere innenfor voksenpersonlighet fokuserer begge på individuelle forskjeller, men historisk har de jobbet nokså atskilt fra hverandre. Det var først i 1990-årene det begynte å oppstå mer systematiske empiriske forsøk på å knytte disse forskningsområdene sammen (Halverson, Kohnstamme & Martin, 1994).

I løpet av det siste tiåret har forskning på personlighetsutvikling vært preget av kontrastdebatter som har satt person mot situasjon, arv mot miljø og kontinuitet mot endring (Caspi & Shiner, 2006). I den senere tid har framskritt i forskning og teori innenfor disse områdene åpnet opp for en mer nyansert forståelse av personlighetsutvikling. For å forstå hvordan individuelle forskjeller utvikler seg i løpet av livet fra start til slutt, er det en del spørsmål som først må besvares.

Caspi & Shiner (2006) mener det er viktig å klargjøre konseptualiseringen av individuelle forskjeller, da både innenfor temperamentsfeltet og personlighetsfeltet, hvordan disse forskjellene er strukturert over tid, og om en konseptualisering av personlighetstyper, vil øke prediksjon av utvikling. Selv om Caspi & Shiner også vektlegger betydning av konteksten, er deres forståelse av personlighetsutvikling nært knyttet til et biologisk basert trekkperspektiv.

Jeg ønsker å undersøke basert på en gjennomlesing av deler av litteraturen og forskningsresultater, om klassifisering eller konseptualisering av et individs situasjon er like viktig som eller viktigere enn konseptualisering av individet, i forhold til å

forstå personlighetsutvikling. Wachs (2006) fremhever betydningen av et systemperspektiv eller kontekstuellt perspektiv hvor utvikling betraktes i et system av ulike nivåer, hvor flere variabler sammen påvirker hverandre. Videre ønsker jeg å gå inn på studier som undersøker sammenhenger mellom individkarakteristika og variabler helt opp på samfunnsnivå og hvordan disse kan belyse utviklingsprosessen.

Jeg ønsker å ta for meg sentrale teorier innenfor personlighetsfeltet og temperamentsfeltet, samt se på forskningen og teoriseringen som foregår i krysningspunktet mellom temperaments- og personlighetsfeltet. I lys av et kontekstuell perspektiv ønsker jeg å undersøke personlighets- og temperamentsteorier over individuelle forskjeller, som best kan passe inn i et slikt perspektiv.

Utviklingsprosesser kan måles og analyseres på ulike nivåer. Jeg vil beskrive noen generelle analysenivåer fra Clark & Watson (2008) om forståelsen av stabilitet og endring av individuelle forskjeller som brukes i utviklingslitteraturen.

Gjennomsnittsstabilitet beskriver stabilitet i et trekks gjennomsnittsnivå, og analyseres på gruppenivå. Spørsmål som stilles i denne type forskning kan være om folk blir mer ekstroverte over tid eller om dette trekket forblir uendret.

Gjennomsnittsnivå svarer til normativt nivå, for forskere som bruker begrepet normativ utvikling.

Rangorden stabilitet viser til hvorvidt folk holder sin relative posisjon på et trekk over tid. Slik at hvis en gruppe ekstroverte alle blir mer ekstroverte over tid, samtidig som den relative posisjonen mellom individene holder seg stabil, framviser gruppen endring på gjennomsnittsnivå men stabilitet på rangordensnivå.

Strukturell stabilitet viser til hvorvidt korrelasjonsmønster mellom en gruppe variabler holder seg stabile over tid. For eksempel hvis en person skårer høyt på ekstrovertisme og høyt på nevrotisme og holder seg stabil på dette samme mønsteret over tid kan dette være et eksempel på strukturell stabilitet. Strukturell stabilitet kan tilsvare en konseptualisering av individet i form av typologier. Men begrepet strukturell stabilitet

kan brukes både på individnivå og gruppenivå, som har ført til en del uklarheter i studiet av personlighetsutvikling (Cervone, 2005).

1.1.1 kontekstuell forståelse av individet

Mye psykologisk forskning og teori er rettet mot å forstå individet og den nære konteksten som foreldre og familie. Konteksten (det som ligger rundt individet) kan deles inn i ulike nivåer langs et kontinuum i forhold til individet, fra proksimale (nære) til distale (fjerntliggende). Fokus på mer distale prosesser innenfor psykologien har endret seg betydelig over tid, hvor ulike epoker i psykologiens historie har vært kjennetegnet av et fokus på mer distale prosesser som sosioøkologiske perspektiver, disse epokene har igjen blitt erstattet med mer proksimalt fokus (se Oishi & Graham, 2010 for en historisk oversikt).

Oishi og Graham (2010) betoner betydningen av sosialøkologiske forståelser av psykologiske fenomener. Dette perspektivet kan forstås som et kontekstuellt perspektiv. Sentralt i sosialøkologisk psykologi er en forståelse av at psykologiske prosesser påvirker og blir påvirket av det sosiale og fysiske miljø. Et sosialøkologisk fokus inkluderer ulike makrostrukturer som økonomiske systemer, politiske systemer, utdanningssystemer, geografi samt samfunnsstrukturer av en lavere orden som egenskaper ved byer, tettsteder, nabolag etc. Sosialøkologiske variabler, kulturelle variabler og psykologiske variabler kan alle si å utgjøre hovedkomponenter i et system av gjensidig kausalitet.

Relatert til et kontekstuellt perspektiv har fokus på utviklingsmodeller som inkluderer medieringsprosesser og moderatorprosesser, hatt en stor økning innenfor empirisk utviklingspsykologi i løpet av de siste 10-15 år (Eisenberg, 2006). Slike analyser med mellomliggende variabler må ikke utføres innenfor et kontekstuellt perspektiv, men de er godt egnet til dette.

Et tidlig sentralt sosiøkologisk perspektiv er fra Urie Bronfenbrenner (1979). Noen av grunnelementene i hans modell er basert på at miljøet eller konteksten kan deles inn i

hierarkiske nivåer. Lavest er mikrosystemet som er den konteksten som barn er i direkte kontakt med, elementer i dette systemet er nær familie som foreldre og søsken. Mikrosystemet er omsluttet av meso- ekso- og makrosystemet. Disse andre nivåene er bredere kontekster som påvirker utvikling via de tilgrensende systemene. Begrepsapparatet fra Bronfenbrenner om å dele konteksten inn i ulike nivåer, ligner på det begrepsapparatet man finner i sosiologien (Schieffloe, 2003).

1.1.2 Utvikling og kontekst

Det at miljøet spiller inn på utvikling kan knyttes til Thomas og Chess begrep om goodness-of-fit (Thomas, Chess, Birch, Hertzog & Korn, 1964). Om at utviklingskonsekvensene av en viss temperamentsutforming vil være avhengig av interaksjon mellom individet og miljøet, hvor særlig foreldrestilen spiller en sentral rolle. Thomas og Chess fokuserte særlig på vanskelig temperament og utvikling av senere psykopatologi.

Rothbart og Bates (2006) fremhever at miljøet har stor innvirkning på uttrykket av temperament. For eksempel vil ikke barn som er særlig engstelige konstant framvise frykt, men under visse betinger som en plutselig høy lyd vil særlig engstelig barn framvise en større fryktreaksjon enn barn som ikke skårer høyt på et slikt temperamentstrekk. Hva som framkaller frykt hos et barn vil også endre seg normativt over tid.

Det at ulike miljøbetingelser har ulik effekt på ulike individer er en måte å forstå individuelle forskjeller som er kjerneelementet i CAPS teori (Cognitive-Affective Processing System) (Mischel & Shoda, 2008) som blir brukt for å forstå personlighet i voksenalderen. En spørsmål jeg vil belyse er om denne teorien, som er mer sensitiv for den nære kontekst, i forhold til mer tradisjonelle trekkperspektiv (McCrae & Costa, 2008), også kan være gjeldende for å forstå individuelle forskjeller i barndommen?

Videre kan perspektiv som tar høyde for barns selvnarrativer, som livsløp-perspektivet (McAdams & Olson, 2010) sammen med CAPS danne et bakteppe for å bedre forstå personlighetsutvikling? I tråd med McAdams og Olson (2010) tenker jeg at utvikling kan forstås fra ulike perspektiver og teorier, og ofte vil et enkelt perspektiv alene være utlistrekkelig for å kunne forklare den komplekse prosessen menneskelig utvikling er. Spørsmål om å forstå utvikling vil ikke da være direkte knyttet til hvilken spesifikk teori som er antatt mest valid, men hvilke teorier i et system kan mest valid redegjøre for de observerte fenomener.

Forståelsen av interaksjonen mellom individet og konteksten har blitt nyansert innenfor utviklingsfeltet av Shiner & Caspi (2006). De har formulert seks ulike prinsipper over utviklingsprosessen om hvordan genetisk baserte temperamentstrekk utvikles over tid til personlighetstrekk. Disse er: Læringsprosesser via klassisk og operant betinging, miljø elisitering, miljø tolkning, sosial og temporal sammenligning, miljøseleksjon og miljømanipulasjon (Caspi & Shiner, 2006 for en beskrivelse av disse).

Et hovedpunkt ved disse utviklingsprinsippene er at de i stor grad legger vekt på karakteristika ved individet i interaksjon med sine omgivelser. De fleste som studerer utvikling med fokus på temperament vil nok si seg enig i at konteksten, individuelle karakteristika, samt underliggende biologiske systemer i et samspill, danner grunnlaget for utvikling. Hvor ulike forskere skiller seg er mer i form av hvilken av disse variabelgruppene som skal vektlegges, hvordan de settes sammen i et system og hvordan hver av de bør konseptualiseres, måles og analyseres.

Relatert til dette mener Wachs (2006) at temperament bør ses i et systemperspektiv, hvor flere variabler påvirker hverandre og fører til ulike utfall. Han beskriver elementer av et systemperspektiv hvor hoveddelene av systemet består av fire nivåer. Nivå en består av andre utviklingsdomener som kognisjon og motivasjon, neste nivå består av variabler som alder, kjønn og ernæringsinntak. Nivå tre kjennetegnes av biologiske systemer som genetiske prosesser og strukturer og funksjoner i sentralnervesystemet. Det siste nivået som er individets kontekst, består av

foreldrenes oppdragerstil, foreldrenes ekteskapsrelasjon og det distale miljø som kulturelle faktorer.

De ulike nivåene påvirker hverandre gjensidig, men relasjonene kan være av ulik styrke, og det kan også eksistere felles etiologi mellom variabelgrupper i systemet. Jeg tenker at systemmodellen som Wachs her legger frem kan settes inn i en bredere kontekstuell forståelse, hvor enkelte komponenter i systemet forstås i et bredere kontekstuellt perspektiv for utvikling, Urie Bronfenbrenners system modell kan være et slik eksempel (1979), men ulike komponenter ved Bronfenbrenners modell, som særlig de som gjelder samspillet mellom barn og nær kontekst, kan i sin tur nyanseres med basis i ny kunnskap ervervet i utviklingspsykologien.

Det er også mulig å betrakte biologiske systemer som en del av konteksten, som eksistere i individet. I de siste årene har genetisk forskning påvist betydelig genetiske effekter både for temperamentstrekk og personlighetstrekk. For eksempel så er den genetiske effektstørrelsen estimert til mellom 20-60 prosent på temperamentstrekk (Saudino, 2005), og på personlighetstrekk estimert til mellom 40-50 prosent (Bouchard, 2004).

Dette er høye estimat som tyder på at genetiske prosesser influerer både temperamentstrekk og personlighetstrekk. Det er imidlertid knyttet en rekke forbehold til slike estimer, og man finner betydelig variasjoner mellom enkeltstudier (Saudino, 2005). Det at et trekk påvirkes genetisk vil ikke si at det ikke omgivelsen spiller inn. Mye forskning i dag er rettet mot å forstå hvordan både genene og omgivelsen i samspill bidrar i utvikling. Mye atferdsgenetisk forskning er imidlertid særlig fokusert på de proksimale aspektene ved omgivelsene, som kan bidra til at potensielle distale miljøeffekter ekskluderes i analysene.

1.1.3 Systemperspektiv i forskningen

Et systemperspektiv vil nok kunne gi langt mer nyanserte svar om personlighetsutvikling enn et direkteffekt (hovedeffekt) perspektiv, hvor man ser på sammenheng mellom to variabler. Samtidig trenger ikke et systemperspektiv og et direkteffekt (eller bivariat) perspektiv å utelukke hverandre, men de kan informere hverandre gjensidig.

For eksempel vil variabler som viser tydelig hovedeffekter, tale for at de får en sterkere rolle i en bestemt systemmodell. Slike hovedeffektfunn kan senere forskes på i et systemperspektiv. Imidlertid så vil det å neglisjere et systemperspektiv kunne ha uheldige konsekvenser, hvis en effekt oppdages i et studie og denne generaliseres uten å ta høyde for at effekten er kontekst avhengig, kan det føre til at det trekkes feilaktige slutninger. Eller det kan være at resultater tolkes for langt fordi forskere ikke har tilgang på konteksten som kan moderere eller mediere de identifiserte relasjoner mellom variablene.

Historisk har forskning på temperament utviklet seg i en retning, hvor man tidlig i forskningen har hatt et særlig fokus på direkte relasjoner, dette gjelder da særlig i en empirisk sammenheng. Når det gjelder teorier har man for en stund hatt nokså komplekse teoretiske modeller for å forstå utvikling, for eksempel Thomas et als begrep om goodness-of-fit beskrives allerede i deres tidlige verk (Thomas et al, 1964). Imidlertid har nok den empirisk forskningen vært mest fokusert på direkte sammenhenger, men i takt med at kunnskapen og statistiske analyseteknikker utvikles ser man at utviklingsmodellene tenderer å bli mer komplekse.

I et systemperspektiv er utvikling en kompleks prosess. Det innebærer at det kan være flere årsaker til både endring og stabilitet. Selv om det har vært en stor utvikling i å identifisere strukturelle temperaments- og personlighetsmodeller, trengs det fortsatt mer forskning for å identifisere de strukturene og overordnede dimensjoner av individuelle forskjeller som kan ha størst prediktiv verdi i et utviklingsperspektiv.

Innenfor utviklingspsykologien har det vært mye fokus på foreldres rolle i utviklingen (for eksempel Thomas et al 1964), et slikt fokus har bidratt med betydelig kunnskap om betydningen av nære relasjoner i et barns oppvekst. Vi vet i dag mye om hva som er effektiv foreldreskap. Foreldre spiller en stor rolle i personlighetsutvikling (Pomerantz og Thompson, 2008).

Et spørsmål som det trolig ikke har vært fokusert tilstrekkelig på i utviklingspsykologien er hvilke prosesser som ligger til grunn for effektiv foreldreskap, for eksempel Shiner (2006) har i sin oversiktsartikkel over temperament og personlighet ikke berørt modeller om determinanter for foreldreskap. Hvilke bakenforliggende faktorer determinerer foreldres atferd.

I et kontekstuellt perspektiv vil et slikt spørsmål implisere at forskningen retter seg mot de mer distale systemene som danner bakteppet for hvorfor foreldre gjør som de gjør, samt individuelle karakteristika ved foreldrene. F.eks. har de blitt funnet at foreldres sosialøkonomiske status og personlighetstrekk, samt aspekter ved deres barn, predikere ulike former for foreldreskap, men slik funn trengs å repliseres eventuelt utvides (Smith, 2010). Men denne type forskning er et eksempel på at både aspekter ved barnet og foreldrene står i en gjensidig relasjon som påvirkes av det samfunnet de lever i.

1.2 Om teori og psykologisk forskning

Et kjennetegn ved moderne personlighetsteori er at de er komplekse og brede, de omfatter ofte flere komponenter som settes sammen i et system av variabler som påvirker hverandre gjensidig. Ulike teorier kan ofte understøttes av samme type forskningsresultater, som innebærer at det er problematisk og forkaste en teori. Samtidig er det forskjeller mellom teorier som gir ulike prediksjoner, men dette gjelder ofte enkeltkomponenter ved teorien, og skulle disse komponentene avvises empirisk vil teorien ofte komme tilbake i en revidert form. Det å empirisk teste teorier og hypoteser krever dermed i dag ofte mer av design, innsamling og analyse.

Et av kjennetegnene ved vitenskap er at teorier skal kunne utforskes empirisk, og forkastes eller rekonstrueres i tråd med empirien. Slik betraktes teorier som åpne systemer som endres over tid og stadig nærmer seg en mer valid forståelse av de studerte fenomener.

1.3 Metode

Litteratur og undersøkelser som danner grunnlaget for min hovedoppgave er basert på litteratursøk fra ulike databaser som Medline, PsycINFO og PubMed, jeg søkte i tillegg i Google og direkte i søkemotorer tilknyttet ulike tidsskrifter og undersøkte indekser. Jeg har brukt søkeord som: temperament, personality, personality development og andre søkeord.

Videre har jeg undersøkt bøker og referanseverk på Universitetsbiblioteket i Oslo. I den innsamlede litteraturen har jeg undersøkt referanselister etter relevant litteratur. Basert på at flere studier i dag er storskala undersøkelser og disse kan mer entydig støtte en hypotese, har jeg i min søkestrategi særlig søkt etter review artikler, storskala studier og meta-analyser for å prøve å identifisere trender når det gjelder teori og empiri innenfor temperament, personlighet, personlighetsutvikling og kontekstuelle perspektiver.

Disse fagområdene utgjøre en enorm litteratur og forskningsresultater. Jeg har derfor ikke forsøkt å utføre et uttømmende litteratursøk. Men forsøkt å identifisere trender og mulige perspektiver på hvordan disse områdene kan integreres, og hvordan fremtidig forskning kan bidra til å klargjøre hvordan mennesker med biologisk baserte temperamentstrekk utvikles i en kontekst.

1.4 Personlighetspsykologi

Personlighet har blitt konseptualisert fra flere perspektiver med tilhørende teorier og modeller i løpet av personlighetsfeltets historie (John, Nauman & Soto, 2008). Det at

det har eksistert en mengde ulike personlighetsteorier og modeller har medført til et stort utvalg av personlighetsskalaer for å måle personlighet. Og den store variasjonen i måleinstrumenter og modeller har nok vært medvirkende til forvirrelser innenfor personlighetspsykologien om hva ulike forskere har ment med sine begreper. Det at ulike forskere har brukt samme navn på ulike konsepter, og ulike konsepter har av ulike forskere fått samme navn, beskrev Block (1996) om “jinge-jangle” feilen. Jeg vil ikke redegjøre for det generelle personlighetsfeltet i sin helhet men se nærmere på tre delvis overlappende perspektiver. Et sentral perspektiv innenfor personlighetsfeltet er trekkperspektivet.

1.4.1 Personlighetstrekk og femfaktormodellen

Det har eksistert ulike definisjoner av personlighetstrekk i løpet av dette begrepets levetid, og Zuroff (1986) har vurdert ulike definisjoner. Det deskriptive summariske perspektivet, konseptualiserer trekk som deskriptive summariske atferdsvariabler. I dette perspektivet har ikke trekk en reell eksistens, og det sier dermed ingenting om hva disse summariske variablene er. Dette blir dermed kun et deskriptivt analysenivå. I det disposisjonelle perspektivet konseptualiseres trekk i form av tendenser til å handle på bestemte måter i bestemte situasjoner, og har flere paralleller til CAPS teori (Mischel & Shoda, 2008). I det kausale perspektivet forstås trekk å påvirke atferd via underliggende biologiske systemer. Disse perspektivene er ikke grunnleggende uforenlige i sin natur, og nyere forskning og teori har bidratt med å nyansere disse perspektivene. En nokså generell definisjon av trekk definerer trekk som individuelle forskjeller i nokså stabile tendenser i tenkning, atferd og emosjoner (Caspi & Shiner, 2008).

I tillegg til uenighet om akkurat hva et trekk er, har det i trekkpsykologien vært debattert om hvor mange trekk som finnes og hvordan disse er organisert. Ved begynnelsen av 1990 tallet var det imidlertid i ferd med å utvikles en konsensus om at personlighetstrekk på et bredt og abstrakt nivå kunne klassifiseres i form av fem ortogonale (ikke-korrelererte) faktorer eller dimensjoner, som ofte ble kalt

femfaktormodellen (FFM) eller Big Five (Barenbaum & Winter, 2008). McCrae og Costa (2008) peker på at mye av det psykologer legger i begrepet ”personlighet” fanges opp av femfaktormodellen.

Det eksisterer ulike varianter av femfaktormodellen, men disse er ofte nokså like i innhold og struktur, (Digman, 1990; John, Naumann & Soto, 2008;). Flere forskere har vært sentrale i tilblivelsen av femfaktormodellen, hvor to forskningslinjer har konvertert mot en felles strukturell femfaktormodell. Den ene stammer fra analyse av hverdagsspråk som brukes for å beskrive personlighet (Goldberg, 1990), den andre fra faktoranalyser av svar fra måleinstrumenter av personlighet, beskrevet i Digman (1990).

De betegnelse som er utbredt i dag for de fem faktorene/dimensjonene er Å: Åpenhet-for-erfaringer (Openness), P: Planmessighet (Conscientiousness), E: Ekstraversjon (Extraversion), M: Medmenneskelighet (Agreeableness) og N: Nevrotisisme (Neuroticism) (McCrae & Costa, 2008; Østbø, 2008). Imidlertid så eksisterer det flere betegnelser for samme dimensjon, og ofte vil forskere inkludere flere betegnelser i sin litteratur. Men disse betegnelse er mer eller mindre nyanser av den samme dimensjonen.

Det har imidlertid blitt stilt spørsmål om fem dimensjoner er det antallet som mest valid redegjør for personlighet. For eksempel så har Saucier og Simonds (2006) vurdert ulike strukturelle trekkmodeller i forhold til ulike kriterier. De konstaterte det er mulig en seksfaktor eller syvfaktor struktur vil utkonkurrere femfaktorstrukturen på noen av disse kriteriene, men de tror ikke at det vil være veldig store forbedringer. To kriterier de stiller spørsmål ved hvorvidt femfaktormodellen oppfyller optimalt: er om det finnes andre modeller som bedre kan forklare arvbarhet og biologiske prosesser, samt om det er andre modeller som kan ha en tydeligere basis i teori.

Det eksisterer i dag betydelig støtte for at personlighetstrekk er målbare og har en betydelig effekt i folks liv. En longitudinelle meta-analyse av en rekke inventorer, demonstrerte at personlighetstrekk framviser longitudinell rangorden stabilitet, over

betydelig deler av livet (Roberts & DelVecchio, 2000). Videre har det blitt demonstrert i en stor meta-analyse (Roberts, Kuncel, Shiner, Caspi & Goldberg, 2007) at personlighetstrekk er sterkt involvert i sentrale områder i menneskers liv som mortalitet, skillsmisser og yrkesstatus, personlighetstrekk predikerte utfall i alle disse områdene, i samme størrelsesorden som sosialøkonomisk status og kognitive evner. I en eksperimental undersøkelse ble det demonstrert at ulike bedømmere av personlighet er nokså enige når de bedømmer personligheten til samme person (Funder, Kolar, Melinda & Blackman, 1995), som tyder på at personlighet er noe som andre oppfatter nokså likt, imidlertid ble bedømmelsene moderert av kontekst effekter.

Disse studiene demonstrerer at personlighetstrekk ser ut til å være reelle og stabile, de ser ut til å ha viktige langtidskonsekvenser i folks liv, og de ser ut til at folk kan klassifisere hverandre på basis av personlighetstrekk. Slike effekter har blitt tatt til inntekt for at atferd er en konsekvens av temperamentstrekk som er understøttet av biologiske systemer. Særlig McCrae & Costa (2008) blir vurdert å tilhøre et mer klassisk trekkperspektiv, hvor atferden i stor grad bestemmes av biologisk determinerte personlighetstrekk.

Det er andre teorier som kan redegjøre for den empiriske støtte som trekkperspektivet har generert. Og jeg vil redegjøre for to andre perspektiver. Tidligere ble femfaktormodellen kritisert for å mangle en teori.

Femfaktorteorien (FFT) gir en forklaring på femfaktormodellen, den er en nokså omfattende teori, som inkludere flere ulike begreper fra andre personlighetsperspektiver (McCrae & Costa, 2008). Sentralt i femfaktorteorien står personlighetstrekk som beskrives som grunnleggende tendenser (basic tendencies), disse betraktes som stabile biologisk baserte tendenser som ligger til grunn for en rekke mer plastiske psykologiske strukturer (karakteristiske tilpasninger).

Disse komponentene settes sammen i et dynamisk personlighetssystem. karakteristiske tilpasninger som skjema, skript, holdninger, roller etc kan variere

mellom ulike kontekster, men personlighetstrekk holder seg stabile. Dette systemet påvirkes og utvikles igjennom hele livet som en følge av interaksjoner mellom grunnleggende tendenser og erfaringer. Selv om dette personlighetssystemet er åpent for påvirkning utenfra, legges det mer vekt på biologiske prosesser og at individets atferd bestemmes mer av personlighetssystemet enn den ytre konteksten. En implikasjon av denne antagelsen er at personlighetssystemet er stabilt over tid og situasjon. Det har imidlertid blitt stilt spørsmål ved dette.

En heftig debatt i personlighetspsykologien og sosialpsykologien har dreid seg om atferd bestemmes av personlighet eller situasjon. Selve definisjonen ved trekk er basert på at de er relative stabile og bestemmer atferd. Funder (2008) mener imidlertid det har vært for lite fokus på å konseptualisere situasjonsvariabler og at det å forstå hvordan person og situasjon sammen bestemmer atferd vil være et viktig forskningsfokus framover. Som nevnt tidligere er trekkeffekter blitt demonstrert å ha en stor effekt på ulike utfallsvariabler (for eksempel Roberts et al. 2007), men det finnes også støtte for situasjonseffekter på atferd, som taler imot at folk kan deles inn i statiske trekk, (se for eksempel Lewis, 2001). For å komme forbi debatten om atferd bestemmes av personen eller situasjonen har det vært gjort forsøk på å integrere ulike personlighetsperspektiver.

1.4.2 CAPS teori og livsløp-perspektiv

For eksempel så mener Funder (2001) at et sentral fokus vil være å integrere trekkperspektivet med det sosialkognitive perspektiv. Som et ledd i å integrere ulike perspektiver har en forskergruppe hatt stor suksess i å integrere trekkperspektivet og motivasjonsperspektivet, som tidligere ble beskrevet som uforenlige (Winter, John, Stewart & Klohnen, 1998). Et robust perspektiv som kan integrere situasjonsforklaringer og trekkforklaringer på atferd er CAPS (Cognitive-Affective Processing System) teori. (Mischel & Shoda, 2008).

Teorien legger vekt på kognitive og affektive prosesser som kan variere mellom individer i hvordan de er organisert i et nettverk og hvor aksessbare de er. Selv om

samme individ framviser ulik atferd fra situasjon til situasjon, så vil variasjonen være rimelig systematisk. Atferden som framvises bestemmes av såkalte atferdssignaturer, eller hvis...så... situasjon-atferdsmønster. Under situasjon A så gjør person B, men under situasjon C så gjør personen D osv.

Hvordan personen tolker situasjonen vil i stor grad bestemme atferden og denne tolkningen er relatert til det kognitive og affektive nettverket. Det vil være visse stabile tendenser som kan minne om trekkperspektivet, som også innebærer at CAPS kan redegjøre for de forskningsresultater som trekkperspektivet kan vise til. Men CAPS er mer prosessorientert og kan forklare variasjoner i de empiriske funnene mer nøyaktig. Imidlertid så er det en del fellestrekk mellom CAPS og trekkteori. Når jeg senere undersøker relasjoner mellom temperamentstrekk og personlighetstrekk antar jeg at slike relasjoner også belyser temperament CAPS sammenhenger. Men siden CAPS modellen er mer kontekst sensitiv vil den i større grad kunne forklare konteksteffekter på temperament personlighets sammenhenger.

I tråd med et systemperspektiv, hvor mennesker forstås på grunnlag av sammensatte systemer, har forskere i den senere tid hatt et fokus på at ulike personlighetsperspektiver kan være komplementær og ikke konkurrerende ytterligere økt forståelsen av personlighetsutviklingen. McAdams og Bradley (2010) har integrert trekkperspektivet, et motivasjonelt perspektiv og det narrative perspektivet i et livsløp-perspektiv, og tenker at personligheten kan organiseres hierarkisk i ulike nivåer.

På toppen er livshistorier, midten er mål og nederst er personlighetstrekk. Disse nivåene er relatert til hverandre og påvirker hverandre gjensidig, en slik bredere forståelse vil dermed ytterligere kunne bidra til å forklare hvordan tidlige individuelle forskjeller er relatert til senere individuelle forskjeller. For eksempel er det mulig at livserfaringer har ulik effekt på livshistorier, mål og personlighetstrekk, men at livserfaringer kan påvirke trekk indirekte via de andre nivåene. Et slikt perspektiv er mer forenlig med en kontekstuell forståelse av individet samtidig som det redegjør for biologiske prosesser. Det å undersøke disse nivåene over tid vil være ressurskrevende,

men et slikt perspektiv ser ut til å gi en mer dekkende konseptualisering av individuelle forskjeller et et klassisk trekkperspektiv.

1.5 Hva er temperament

Det eksisterer flere ulike temperamentsmodeller, med egne definisjoner, måleinstrumenter og klassifisering, imidlertid er det mye overlapp mellom de ulike modellene. En slik mangel på konsensus gjør det vanskelig å sammenligne ulike studier. Og det er behov for et samlende rammeverk som kan forene forskningen.

1.5.1 NYLS modellen

Empirisk forskning på temperament hos barn stammer hovedsakelig fra en forskergruppe som startet “the New York Longitudinal Study” (NYLS), av Thomas, Chess, Birch, Hertzog og Korn, (1964; Thomas & Chess, 1977). Denne gruppen mente at datidens behavioristiske og psykodynamiske perspektiv ikke tok høyde for barns medfødte karakteristikk. De ønsket å undersøke nærmere hvordan egenskaper ved barna er med på å forme utviklingen av barnet, særlig for å forstå mer om utvikling av psykopatologi.

I sin temperamentsmodell fremhevet de samspillet mellom biologiske og miljømessige forhold i barns utvikling. Thomas og Chess definerte temperament som ”den stylistiske atferdskomponenten – det vil si, atferdens hvordan, atskilt fra motivasjon, atferdens hvorfor, og evner, atferdens hva” (Goldsmith et al., 1987, s. 508, egen oversettelse). Deres definisjon av temperament som en ”stil” har blitt kritisert for å være vag og smal (Shiner, 2006), i tillegg er det i praksis vanskelig å skille skarpt mellom atferdens stil, motivasjonen som ligger under samt atferdens innhold (Shiner & Caspi, 2003).

Thomas og Chess gruppen (1963; Thomas & Chess 1977) utviklet en temperamentsmodell gjennom en analyse av et datamateriale, basert på

foreldreintervju om atferden til sine spedbarn som var mellom 2-6 måneder gamle ved intervjuet. De identifiserte ni temperamentstrekk eller karakteristika som omfatter: aktivitet (motorisk aktivitet), tilnærming/tilbaketrekning (til en ukjent person eller objekt), intensitet (på en reaksjon), stemningsleie/humør (positivt versus negativt humør), reaktivitetsterskel (sensitivitet for stimuli), distraherbarhet (til hvilken grad eksterne stimuli kan avlede oppmerksomhetsfokus), persistens/konsentrasjonsspenn (vedvarende oppmerksomhet, tilpasningsevne (tilpasningsevne ovenfor endringer i omgivelsen) og regelmessighet (grad av regelmessighet ved ulike funksjoner).

De ni trekkene kan grupperes i tre grupper (Thomas & Chess, 1977). Lett temperament (easy child) er barn som karakteriseres ved et regelmessig spise- og søvnmønster, viser positivt kroppsspråk til fremmede, blir ikke særlig påvirket av frustrasjon og tilpasser seg raskt nye situasjoner. Denne kategorien utgjør ca 40 prosent av deres NYLS utvalg.

Vanskelig temperament (difficult child) er nærmest det motsatte av lett temperament. Denne kategorien karakteriseres ved uregelmessige spise- og sovemønstre, i nye situasjoner viser barnet tendenser til å trekke seg tilbake, vanskeligheter med å tilpasse seg endringer, intense og ofte negative emosjonelle reaksjoner og viser kraftige reaksjoner til frustrasjon. Denne kategorien utgjør ca 10 prosent av deres utvalg.

Den siste kategorien langsom-til-å-varme-opp (slow-to-warm-up) karakteriseres ved milde negative reaksjoner til ny stimuli, bruker lang tid til å tilpasse seg omgivelsene men vil tilpasse seg over tid og har som regel regelmessige kroppsfunksjoner.

Deres forskningsprosjekt har vært sentralt i et paradigmeskifte i forståelsen av barns utvikling, fra et syn på at miljøet utelukkende bestemmer utviklingen, til et interaktivt perspektiv som inkluderte barnets medfødt disposisjoner. Flere av de trekk som har blitt målt i deres nitreksmodell har fortsatt relevans for forståelse av personlighetsutvikling, og varianter av trekkene er fremtredende i alle moderne temperamentsmodeller.

Imidlertid så har deres måleinstrumenter viste seg å ha flere psykometriske svakheter med lav indre konsistens mellom skalaer og mye overlapp (Martin, Wisenbaker og Huttunen, 1994). Mye av forskning i dag basert på faktoranalyse av spørreskjemaer finner ikke de kategoriene som NYLS gruppen identifiserte, og forskningen innenfor temperamentsfeltet er rettet mot å klassifisere barn i form av dimensjoner som er identisk eller lik FFM (Caspi & Shiner, 2006). Selv om NYLS gruppen fokuserte mye på foreldrenes rolle i utviklingen har de kanskje ikke tatt nok høyde for mer distale kontekster.

1.5.2 EALS modellen

Buss og Plomin (1975) har vektlagt betydningen av barndomstemperament i utviklingen av personligheten. De utviklet en alternativ modell bestående av fire temperamentsdimensjoner, som overlapper med nitrekksmodellen. De mener imidlertid at det ikke er behov for ni dimensjoner, og at deres modell vil forklare mesteparten av variansen i nitrekksmodellen.

Buss og Plomin (1975) beskriver bestemte kriterier for å avgjøre hvorvidt et trekk tilhører temperamentsdomenet. Det viktigste kriteriet er 1) kravet om arvelighet som også er relatert til de andre kriteriene. De tre andre kriteriene et eventuelt temperamentstrekk må framvise er 2) stabilitet i barndommen, 3) det må vise seg i voksenalderen og 4) være (eller ha vært) evolusjonsmessig adaptivt. De tenker da at hvis en temperamentstrekk påvirkes av arv vil det også framvise de andre tre kravene.

De utviklet en temperamentsmodell med fire bipolare dimensjoner basert på de kriteriene de formulerte: aktivitet (energibruk, motorisk aktivitet), emosjonalitet (hvor intens er emosjonen), sosiabilitet (ønske om nærhet til andre) og impulsivitet (motstå impulser og latenstiden til en reaksjon). Modellen kan beskrives ved akronymet EASI, og går derfor også under navnet EASI modellen. Disse dimensjonene skal da være de som oppfyller mest optimalt de fire kravene de la frem.

Det er i dag betydelig evidens for at temperament er sterkt påvirket av miljøet, både det proksimale og distale (Van den Boom 1994, Chen, Cen, Li, & He, 2005). Så selv om heritabilitet har en betydelig rolle i temperament (Saudino, 2005) har Buss & Plomin kanskje ikke tatt nok høyde for miljøeffekter.

1.5.3 Den psykobiologiske modellen

Den psykobiologiske modell har hatt stor innflytelse på temperamentsfeltet og er et sentralt forskningsprogram i dag. Innenfor denne modellen har temperament blitt sett på som individuelle forskjeller i reaktivitet og selvregulering av emosjonelle-, motoriske- og orienteringsreaksjoner (Rothbart & Derryberry, 1981; Rothbart & Bates, 2006). Reaktivitet kan måles blant annet i intensitet og varighet.

Selvreguleringsprosesser modulere reaktivitet, disse prosessen er dermed del av et gjensidig temperamentssystem. Modellen vektlegger et interaksjonsperspektiv i utvikling av temperament, hvor temperamentskomponenter utvikles over tid som en følge av genetisk baserte biologiske strukturer i interaksjon med erfaringer i omgivelsene.

Rothbart & Bates (2006) identifisert en faktorstruktur over barns temperament basert på sitt forskningsprogram, som er basert på spørreskjema og observasjoner.

Faktorstrukturen viser noen likheter med den strukturen Thomas og Chess (1977) identifiserte, men samtidig er de ulike. Den første faktoren kaller de ekstraversjon/tilnærming, som er svært lik personlighetsfaktoren ekstraversjon, denne dreier seg om positiv affekt og aktivitetsnivå, den ligner også på sosiabilitet fra EASI modellen. Den andre faktoren negativ affekt viser til barn som blir raskt urolige og omfatter både frykt og irritabelhet, denne kan kanskje ligne noe på vanskelig temperament. Faktor tre egenkontroll (effortful control) kjennetegnes særlig ved evnen til å kunne regulere emosjoner og motstå impulser.

Disse brede dimensjonene viser likhetstrekk med dimensjoner i FFM (Rothbart & Bates, 2006). Barndomsfaktoren ekstraversjon/tilnærming ligner på FFM ekstraversjon, egenkontroll ligner på FFM planmessighet og negativ affekt ligner på

FFM nevrotisisme. Dette kan indikere at disse temperamentsdimensjonene utgjør forløpere til de respektive personlighetstrekk.

Den psykobiologiske modellen legger mer vekt på at temperamentstrekk kan endre seg over tid i interaksjon med miljøet, enn Buss og Plomin (1975) som hadde som krav at et temperament måtte vise stabilitet i barndommen og vise seg i voksenalderen. Modellen er videre mer prosessorientert enn andre modeller, i form av sitt fokus på at temperamentsdimensjoner står i et regulerende og reaktiverende samspill. Selvregulering og reaktivitet viser til paralleller innenfor andre områder i utviklingspsykologien, da særlig begrepet emosjonsregulering.

1.5.4 Atferdsinhibisjon

Et perspektiv på temperament som også har vist seg viktig for senere utvikling er den biologiske orienterte forskningen på temperamentsdimensjonen atferdsinhibisjon, hvor man har sett på inhiberte barn i forhold til uinhiberte, og knyttet denne dimensjonen til fysiologiske systemer (Fox, Henderson, Marshall, Nichols & Ghera, 2005). Kagan og Fox (2006) ser på inhibisjon som et reaksjonsmønster hvor barn reagerer på ukjente situasjoner med å trekke seg tilbake, bli engstelige og vise underdanighet. I Motsatt ende er de uinhiberte barna som er mer spontane, ikke engstelige og frampå i ukjente situasjoner. I likhet med forskere på den psykobiologiske modellen, har forskere på atferdinhibisjon også fokusert mye på biologiske prosesser, og identifisert en del biologiske parametre som korresponderer delvis med deres temperaments dimensjoner.

1.5.5 Temperament og relaterte begreper i utviklingspsykologien

Selvregulering/egenkontroll (effortful control) fra den psykobiologiske modellen omfatter ulike komponenter, som å inhibere en dominant respons, aktivere en subdominant respons, kunne planlegge, påvise feil og vedvarende oppmerksomhet (Rothbart & Bates, 2006). Komponenter ved denne mekanismen kan identifiseres i spedbarnsalderen, og over tid blir den mer kompleks (Rothbart & Bates, 2006).

Det tilgrensede begrepet emosjonsregulering defineres ulikt avhengig av hvem som forsker på fenomenet, men sentralt ved prosessen er at det dreier seg om å modulere både subjektiv emosjonell aktivering samt måten emosjoner uttrykkes på (Saarni, 2006). Det er tydelig at det er en del overlapp mellom begrepene emosjonsregulering og egenkontroll, generelt betraktes temperamentstrekk som mer grunnleggende og stabile, men om man ser disse begrepene som overlappende eller atskilte vil være avhengig av teoretisk ståsted.

Tidligere temperamentsmodeller, inkluderte ikke reguleringsmekanismer som egenkontroll, men det ser ut til at reguleringsmekanismer spiller en sentral rolle i personlighetsutvikling. Selvregulering i barndommen predikerer flere positive utfall i tenårene, som kognitiv og akademisk kompetanse samt evne til å mestre frustrasjon og stress (Shoda, Mischel & Peake, 1990). Det at selvregulering er longitudinelt relatert til å mestre frustrasjon kan tyde på at dette trekket er involvert i å regulere emosjonelle temperamentsdimensjoner. Selvreguleringsprosesser er mest relatert til utvikling av FFM dimensjonen planmessighet, i voksenalderen (Gailliot, Mead & Baumeister, 2008), trolig er den også relatert til nevrotisme i form av at selvregulering er relatert til emosjonsregulering.

Når det gjelder avgrensning mellom egenkontroll/selvregulering og emosjonsregulering kan dette være et område for framtidig forskning. En mulig tilnærming er videre samarbeid på tvers av ulike deldisipliner i psykologien. For eksempel så har den psykobiologiske modell blitt mer integrert med den nevrokognitive forskningen på oppmerksomhetsprosesser, som åpner opp for en detaljanalyse av kognitive og emosjonelle prosesser involvert i temperamentsdomenet (Rothbart, Posner & Kieras, 2006).

Nevrovitenskapelig og kognitiv forskning kan trolig bidra betydelig med å klargjøre kognitive prosesser som er involvert i ulike temperamentstrekk samt underliggende hjerneområder og funksjoner, og hvordan disse elementene utvikler seg over tid. For eksempel så kan trolig det nokså nye forskningsfeltet "Utviklings-kognitiv-nevrovitenskap" (Nelson & Luciana, 2008) bidra med å identifisere nevrokognitive

prosesser involvert i utviklingsdomener knyttet til temperamentsfeltet og selvregulering, og eventuelt avgrense disse områdene.

Det at det er en del overlapp mellom temperamentdomenet og andre utviklingsdomener som selvregulering samt emosjon og kognisjon (Wachs, 2006), bør tas høyde for når en måler de ulike domene. En viktig implikasjon er at når det forskes på temperament og personlighet sammenhenger bør en inkludere et så bredt spekter av individuelle forskjeller som mulig, og ikke utelukket et bestemt trekk eller domene fordi disse skal tilhøre et annet forskningsområdet.

Det er betydelige metodologiske forskjeller mellom de ulike forskningstradisjonene, (for en oversikt se Rothbart & Bates, 2006). Trolig kan ulike forskningsmetoder fra temperamentsfeltet integreres og analyseres sammen i større studier, hvor man både kombinere spørreskjemadata, observasjonsmål samt biologiske mål. En av styrkene ved temperamentsforskningen som helhet har vært at mye av den er basert på observasjonsdata.

Metodiske tilnærminger som benytter seg av faktisk observasjon av atferd har i den senere tid blitt betydelig redusert innenfor personlighets- og sosialpsykologien, og erstattet utelukkende med selvrapporing, hvor et spørreskjema brukes for å validere et annet, uten noen form for observasjon av faktisk atferd (Baumeister, Vohs & Funder, 2007). Det kan eksistere betydelig diskrepans mellom selvrapporing og atferd (Wicker, 1971) som indikere at det vil være viktig og fortsette å bruke observasjonsmålinger, gjerne i kombinasjon med selvrapporing.

Utviklingsstudier som benytter seg av multiple metoder som observasjonsdata, laboratoriummål av biologiske systemer samt spørreskjema data kan vise seg å være informative for å belyse utvikling. Slike multimetodiske individfokuserte forskningsprosjekt kan kombineres med kontekstuelle perspektiv hvor fokus er å identifisere valide variabler både på individnivå og kontekstnivå.

1.5.6 Har enkelte temperamentstrekk større rolle i senere utvikling?

I likhet med forskning på trekkstruktur hos personlighetsforskere, har utviklingsforskere forsøket å identifisere fellestrekk på tvers av ulike teoretiske og empiriske tradisjoner. For å kunne predikere utvikling vil det være viktig å identifisere konsensus temperamentstrekk.

Martin, Wisenbaker og Huttunen (1994) har evaluert flere faktoranalytiske studier på leddnivå av de opprinnelige Thomas, Chess og Korn instrumentene, eller instrumenter som er basert på disse. De isolerte fem robuste faktorer, disse var aktivitetsnivå, negativ emosjonalitet, oppgaveutholdenhet, tilpasning og inhibisjon; I tillegg fant de to faktorer som var mindre robuste, regelmessighet og terskel. Flere av faktorene var nokså komplekse i faktorstruktur, i form av at innholdet til måleinstrumentleddene som ladet på de enkelte faktorene var noe diskrepante.

Faktoren Inhibisjon er den dimensjonen som har vist seg å være blant de mest robuste i faktoranalytiske studier (Martin, Wisenbaker og Huttunen, 1994). Denne faktoren finner man i alle temperamentsmodellene. Den overlapper med kategorien atferdsinhibisjon (Fox, Henderson, Marshall, Nichols & Ghera, 2005), med tilnærming/tilbaketrekning fra NYLS-modellen, den lave polen ved sosiabilitet tilhørende EASI-modellen, og den lave polen ved ekstraversjon/tilnærming tilhørende den psykobiologiske modellen. I femfaktormodellen for personlighet vil inhibisjon kjennetegne den lave polen ved ekstroversjon.

Dette kan indikere at inhibisjon er en sentral temperamentsfaktor i barns liv, og i en oversiktsartikkel har denne dimensjonen vist å kunne øke risikoen for en rekke negative utfall, (Rubin, Coplan & Bowker, 2009)

Empiriske studier om sammenheng mellom temperament i tidlig barndom og personlighet kan gi opplysninger om temperamentstrekk som kan ha større prediktiv verdi av framtidig personlighet. Slike sammenhenger må undersøkes longitudinelt noe

som er kostbart og ressurskrevende. Men det har begynt å tilta med forskning på dette feltet siden 1990 tallet.

Blant de første studier som undersøkte sammenhenger mellom barndomstemperament og voksenpersonlighet ble utført i New Zealand (Caspi & Silvia, 1995). De målte temperament ved 3 års alderen og personlighet ved 18 års alderen. Noen sentrale funn var at impulsivitet i barndommen predikerte senere impulsivitet, risikotaking og aggressivitet. Barn som var tilbakeholdne og sjenerte skåret ved 18 års alderen lavt på impulsivitet og risikotaking samt aggressivitet. Barn beskrevet i form av at de tilnærmer seg omgivelsene og ikke var redde for å forlate foreldrene skåret i voksenalderen høyt på impulsivitet. Disse effektene var små, de var på mellom 0.2-0.4 standardavvik, men samtidig av betydning når de viser seg over så langt tidsrom som 15 år. De taler også for at det eksisterer direkteeffekter fra barndomstemperament til voksenpersonlighet.

Kagan et al (2007) har demonstrert at deres temperament atferdinhibisjon og motsatt disinhibisjon kan ha effekter fra barndom til voksenalderen, og de har knyttet disse temperamentstrekkene til biologiske systemer særlig assosiert til amygdala. Andre forskere har tilsvarende sett på sammenheng mellom lignende temperamentstrekk og senere personlighet.

Deal, Halverson, Havill og Martin (2005) undersøkte sammenhengen mellom inhibisjon og impulsivitet målt ved femårsalderen (som overlapper med Kagan gruppens modell) og FFM trekk rundt 18 års alderen. Temperamentsdata ble samlet inn av barnas lærere, mens personlighetsdata ble samlet inn av foreldre. Målt 15 år senere forklarte temperamentsmodellen ca 32 prosent av variansen i personlighetstrekk.

Det at deres temperamentsmodell forklarte så mye varians i personlighet i voksen alder, tyder på at dette er en robust temperamentsmodell når det gjelder å fange opp individuelle forskjeller i barndomstemperament, og tilsvarende at femfaktormodellen er nyttig i å forklare individuelle forskjeller i voksen personlighet.

I 2000 kom det en viktig meta-analyse om longitudinelle sammenhenger mellom individuelle forskjeller av Roberts og DelVecchio (2000). De undersøkte grad av rangorden stabilitet på tvers av både temperaments- og personlighetstrekk. I takt med at folk ble eldre økte korrelasjonene. Fra fødsel til ca tre års alderen fant de en korrelasjon over tid på .31. I løpet av de neste årene økte korrelasjonene i takt med individet alder, men det var også noen små nedganger. I løpet av tyveårene fram til trettiårene økte korrelasjonen til .54, ved 30-årene og framover var den på .64 og nådde så et platå rundt .74 hos 50-70 åringer.

Denne analysen demonstrerer at i takt med at folk eldres jo mer stabilitet ser man i personligheten, fram til et platå ved 50-70 årene, men selv i denne alderen finner man små personlighetsendringer.

Forskningen som helhet om sammenheng mellom temperament og voksenpersonlighet er sprikende og er ofte basert på ulike metoder og måleinstrumenter. Men alt i alt tyder det på at det eksisterer sammenhenger mellom individuelle forskjeller i barndommen og voksen personlighet, særlig når barnet måles etter tre års alderen. Disse funnene kan tolkes i en klassisk trekkperspektiv, hvor biologisk baserte trekk danner grunnlaget for utviklingsforløpet.

Et alternativ perspektiv til det klassiske trekkperspektivet er at folks personlighet blir mer stabile med alder på grunn av mer stabilitet i deres omgivelser. Det kan også være en seleksjonsprosess hvor bestemte personlighetstrekk disponerer individet til å gå inn i bestemte kontekster som jobber, roller etc. Og at disse kontekstene i sin tur forsterker de underliggende personlighetstrekkene (Caspi & Shiner, 2006). Trolig er det en interaksjon mellom omgivelsene og personen som ligger til grunn for stabilitet og endring.

Neste spørsmålet blir da å identifisere aspekter ved omgivelsene og eventuelt rollene som har denne effekten i interaksjon med konstitusjonelt baserte individuelle forskjeller. Slike studier krever detaljerte og brede analysenivå av både individ og kontekst og vil være omfattende, men allikevel svært informative i å belyse utvikling.

Det eksistere ulike studier som viser at ulike former for kontekst effecter på utviklingsforløpet.

1.5.7 Foreldreeffekter på temperamentstrekk

Halverson & Deal (2001) har undersøkt familieforhold i forhold til temperamentstrekk. De fant blant annet at gode ekteskapsrelasjoner, foreldretilpasning og familiesammenhold var relatert til temperamentstrekket vedvarende oppmerksomhet.

Van den Boom (1994) undersøkte et utvalg av urolige tre måneder gamle spedbarn. Mødrene ble gitt et foreldreprogram hvor de lærte å bli mer sensitive foreldre. Da barna var ni måneder ble barna og mødrene vurdert i forhold til en kontrollgruppe. Mødrene ble vurdert å framvise mer sensitiv foreldreskap, og barna deres viste mer selvtrøsting, sosiabilitet og utforskning i tillegg til sikrere tilknytning og bedring på kognitive mål. Dette studiet indikerer at temperament trolig ikke er fastlåste biologiske strukturer som ikke kan påvirkes, men at de lar seg endre i møte mellom blant annet foreldre og barn.

I en longitudinell undersøkelse (Belsky, Fish & Isabella, 1991) ble det demonstrert at spedbarn som hadde fedre som var mindre involvert i sine barn og var i vanskelige ekteskapsrelasjoner økte i negativ emosjonalitet i løpet av de første årene i livet sitt, sammenlignet med spedbarn som beholdt samme temperamentsprofil. God psykisk helse hos foreldre var videre med på å øke positiv emosjonalitet hos spedbarn.

Disse studiene demonstrerer betydningen av å studere det proksimale miljøet i temperamentsforskning, samt at temperamentstrekk kan endre seg i kontakt med omgivelsen. Et spørsmål det kunne vært aktuelt med videre forskning på er om ulike sammensetninger av temperamentsdimensjoner i et samspill med omgivelsen kan øke eller minske risiko for senere utviklingsutfall. F.eks. så har Deal et al (2005) demonstrert at barn som skårer høyt på både impulsivitet og inhibisjon hadde de største negative konsekvenser målt longitudinelt.

1.5.8 Distale effekter

Rubin, Coplan & Bowker (2009) har i en oversiktsartikkel sett på effekten av sjenanse/sosial inhibisjon, denne temperamentsdimensjonen ser ut til å være en betydningsfull individuell forskjell i barndommen, som utgjør en risikofaktor for en rekke negative utfall i senere utvikling innefor: sosialemosjonell utvikling, sosial problemer med jevnaldrende og skoleproblemer.

Men forfatterne konkluderer med at effekten moderes av flere kontekstvariabler, som foreldreskap, vennemønster og klasseromsmiljø. Disse kontekstvariablene kan trolig virke ved at de intensivere biologiske predisposisjoner som ligger under sosial inhibisjon eller bidrar med å svekke de. F.eks. så er inhiberte barn utsatt for større risiko for å bli mobbet, som ytterligere trolig øker tilbaketrekking og sjenanse. På den andre siden kan det å utvikle vennskapsmønster dempe risiko for senere negative utfall.

Alt i alt tyder det på at de ikke bare er foreldrene til barnet som påvirker utviklingen av temperamentsdimensjoner, men også andre forhold i barnets kontekst som aspekter ved klasseromsmiljø, vennskapsmønster med mer. Konteksteffekter på temperament i forhold til utvikling har også blitt demonstrert fra høyere samfunnsnivåer som økonomiske og kulturelle systemer.

For eksempel tyder en undersøkelse fra Kina på at økonomiske og kulturelle systemer kan påvirke lavere miljønivåer og føre til andre kulturelle normer og verdisystem som i sin tur påvirker de enkelte individene (Chen, Cen, Li, & He, 2005). Forskerne fant at i en kohort i 1990 var sjenanse hos 10 åringer relatert til både sosial og akademisk god tilpasning, i en kohort i 1998 var denne sammenhengen langt svakere og mer sprikende. Mens i 2002 kohorten var sjenanse relatert til avvisning fra jevnaldrende, skoleproblemer og depresjon.

Forfatteren antar at denne effekten kan stamme fra samfunnsendringer som en følge av Kinas gradvise innføring av markedsøkonomi. En slik endring av økonomisystem bidrar til en kaskade av andre samfunnsendringer, hvor både normer og

sosialdemografiske variabler endrer seg. Det ser ut som verdier som er mer preget av konkurranse og selvfokus som en effekt av økte økonomiske ulikheter står langt sterkere i Kina i dag enn før de økonomiske reformasjoner (Hansen & Thøgersen, 2008).

Utvikling av andre verdier i skolesystemet og andre kontekster kan i sin tur bidra med å endre forhold mellom gruppen og individet som er i tråd med kontekstuelle perspektiver. Slik at temperamentstrekk som tidligere ble sett på som positivt, kanskje ved at tilbakeholdenhet ble sett på som ydmykhet, kan i lys av andre kulturelle kontekster vurderes negativt.

Barnets sosiale tilpasning vil i sin tur påvirke senere personlighetsutvikling, for eksempel er det sannsynlig at barn som avvises vil bli mer inhiberte og utvikle negative emosjonelle reaksjoner, for eksempel økt nevrotisme skårer.

Man bør være forbeholden med å tillegge Chen, Cen, Li, & He (2005) studiet for mye vekt fordi det kan være en rekke andre variabler som forklare de antatte relasjoner, men studiet impliserer imidlertid at distale konteksteffekter kan påvirke individet gjennom ulike nivåer av miljøet, i tråd med Bronfenbrenners modell (1979). Andre studier gir støtte til at konteksten påvirker utvikling, Huston & Bentley (2010) har i en oversiktsartikkel undersøkt en rekke kontekstuelle effekter på utvikling. De har konkludert med at fattigdom er relatert til en rekke andre demografiske variabler som sammen påvirker sosial utvikling. Men at effekten moderes av tidspunktet for eksponering, samt at ulike proksimale fokus kan mediere effekten av fattigdom. I tillegg så viste de at flere risiko kontekster tenderer å klumpe seg sammen, som trolig øker risikoen betydelig. Hvordan deres funn eventuelt kan repliseres i andre land er et mulig framtidig forskningsfokus.

Det at ulike samfunnsstrukturer kan føre til at et samme trekk får andre konsekvenser i de respektive kontekster illustrere hvor vanskelig det er identifiserer bestemte utfall ved bestemte trekk. Vestlig industrisamfunn er svært komplekse og mangefasetterte

og en kan tenke seg at det også kan finnes ulike differensierte relasjoner mellom individtrekk og type samfunnsstruktur innad i samme samfunn.

Forskning på slike samfunnseffekter kan utføres som samarbeidsprosjekter mellom ulike samfunnsfag. Forskning på tvers av kulturer kan bidra til å belyse hvordan ulike psykologiske begreper repliseres mellom ulike kulturer og land. I den senere tid har det blitt publisert en del forskning på relasjoner mellom psykologiske karakteristika og samfunn.

1.5.9 Geografiske variasjoner i personlighetstrekk

For eksempel har det blitt forsket på geografisk fordeling av gjennomsnittsnivå på trekk I FFM mellom ulike delstater i USA. Rentfrow, Goslin og Potter (2010) presenterte en kompleks dynamisk-prosess modell over hvordan geografiske variasjoner i psykologiske karakteristika oppstår og stabiliseres seg på samfunnsnivå. Modellen består av ulike sosial økologiske og individuelle nivåer som påvirker hverandre gjensidig. Hvor variabler på individnivå er tenkte å kunne påvirke samfunnsinstitusjoner som i sin tur vil kunne virke tilbake på individtrekk. Denne modellen ble knyttet til femfaktormodellen og det ble gjort prediksjoner mellom personlighetstrekk på delstatsnivå til relaterte samfunnsvariabler. Igjenom en internett spørreundersøkelse samlet de inn personlighetsdata hvor testtagere ble gruppert i sin tilhørende delstater, som ga et datamaterialet over geografisk fordeling av femfaktortrekk på delstatsnivå.

De fant store forskjeller mellom ulike delstater på geografisk fordeling av FFM trekk. Disse forskjellene kan være knyttet til lokale kulturelle forhold. Personlighet målt på delstatsnivå predikerte sosialdemografiske mål i de ulike delstatene på kriminalitet, sosial involvering, religiøsitet, jobbtyper, helseatferd og mortalitet, men det var ikke alle relasjonen som gikk i predikert retning.

Et spørsmål som har vært gjenstand for heftig forskning er om FFM repliseres på tvers av kulturer og geografiske regioner, eller om en bestemt faktorstruktur er kulturelt og regionalt bestemt.

Andre faktormodeller som er identifisert er en: enfaktor-, tofaktor, seksfaktor og syvfaktorstruktur, disse alternative faktorstrukturene viser imidlertid en del likhetstrekk med femfaktorstrukturen (Saucier & Simonds, 2006). Både enfaktor og tofaktor modellene repliseres trolig bedre krysskulturelt enn femfaktormodellen, men ettersom de er enklere og bredere, gir de mindre spesifikke beskrivelser av personligheten enn for eksempel femfaktorstrukturen.

I en storskala undersøkelse av 56 land viste FFM strukturen seg å være meget generaliserbar på tvers av store verdensregioner (Schmitt, Allik, McCrae & Benet-Martínez, 2007). Imidlertid så er det visse forbehold, for eksempel ser det ut til at valg av inkluderingsvariabler, i hvert fall i noen kulturer, påvirker påfølgende identifiserte faktorstruktur (e.g. Cheung & Leung, 1998).

Denne type forskningen illustrerer betydningen av å inkludere samfunnsvariabler i psykologisk forskning samt psykologivariabler i samfunnsforskning. Slike design som fokusere på samfunnsvariabler kan også brukes i forskning på personlighetsutvikling hvor både individegenskaper og individets kontekst måles over tid. Slik forskning kan bidra til å identifisere de samfunnsinstitusjoner som er sentrale i barns utvikling i samspill med individuelle forskjeller og hvilke aspekter ved institusjonene som har størst effekt.

1.6 Konklusjon

Temperamentstrekk i barndommen har vist seg å kunne predikere personlighetsutvikling. Det er ikke identifisert en konsensus strukturell modell men det eksisterer betydelig overlapp mellom de modellene som finnes, og Caspi & Shiners (2006) fokus på femfaktormodellen i barndommen virker fruktbar.

Temperament ser ut til å predikere personlighet særlig etter treårsalderen. Videre forskning på trekkstrukturer i kombinasjon med mål av konteksten på ulike nivåer kan nyansere hvordan individ og samfunn er relatert og bidra til mer valide modeller både for individtrekk og miljøet.

Forskning innenfor FFM kan vise til betydelig empiriske funn. Som enhver personlighetsmodell bør kunne redegjøre for. Både CAPS teori og livs-løp perspektivet er mer forenlig med et kontekstuet perspektiv enn et klassisk trekkperspektiv, i tillegg kan begge teoriene redegjøre for trekkperspektivet.

Kontekstuelle perspektiv som system perspektivet som Wachs (2006) legger frem og sosialøkologisk psykologi (Oishi og Graham, 2010) overlapper med hverandre betydelig. De taler alle for en tverrfaglig integrering, for å identifisere og forstå ikke bare individet men også konteksten som utviklingen finner sted i.

Geografiske variasjoner i personlighetstrekk kan ha ulike forklaringer, men denne forskningen er et område som kan ha stor interesse både for utviklingspsykologien, og personlighetspsykologien. I lys av Bronfenbrenner modellen (1979) er det en nær sammenheng mellom individet og de ulike samfunnsnivåene. Imidlertid er det mange spørsmål som står ubesvart når det gjelder sammenheng mellom individ og samfunn.

Det å inkludere samfunnsvariabler i psykologisk forskning kan bidra til å øke forståelsen av sammenheng mellom temperament og personlighet. Kontekstuelle perspektiver åpner opp for at variabler som tradisjonelt har tilhørt andre fag enn psykologi, kan påvirke psykologiske variabler. Når det gjelder å integrere forskning fra ulike samfunnsfag står man foran en del utfordringer. Ulike samfunnsfag har ofte egne vokabular, forskningsmetoder, og forskningsfokus med tilhørende forskermiljøer som forsker atskilt fra andre forskermiljøer.

Psykologi har på mange måter svært gode forutsetninger for å være et integrerende fag med ulike bein i flere andre fag som de biologiske fagene og ulike samfunnsvitenskaper. Det å overskride noen av de grensene som skiller ulike fagdisipliner og integrere forskningsmetodikk, vokabular og teori, kan bidra til å øke

vår forståelse av utvikling av personlighet. En slik integrasjon vil også belyse andre fenomener i psykologien og fenomener studert i andre samfunnsfag. I takt med en økt forståelse av individuelle forskjeller og konteksten individet utvikles i, kan faget få mer presise svar på personlighetsutvikling, om hva slags kontekster i interaksjon med hva slags individtrekk er relatert til senere personlighet.

Kildeliste

- Abe, J. A. A., & Izard, C. E. (1999). A longitudinal study of emotion expression and personality relations in early development. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(3), 566-577.
- Baumeister, R. F., Vohs, K. D., & Funder, D. C. (2007). Psychology as the Science of Self-Reports and Finger Movements: Whatever Happened to Actual Behavior? *Perspectives on Psychological Science*, 2(4), 396 -403.
- Barenbaum, N. B., & Winter, D. G. (2008). History of modern personality theory and research. I O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin, (red.), *Handbook of personality: theory and research*. (3. utg., s 3-28). London: Guilford Press.
- Belsky, J., Fish, M., & Isabella, R. A. (1991). Continuity and discontinuity in infant negative and positive emotionality: Family antecedents and attachment consequences. *Developmental Psychology*, 27(3), 421-431.
- Block, J. (1996). Some Jangly Remarks on Baumeister and Heatherton. *Psychological Inquiry*, 7(1), 28-32.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: experiments by nature and design*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Buss, A. H., & Plomin, R. (1975). *A temperament theory of personality development*. New York: John Wiley.
- Caspi, A., & Shiner, R. L. (2006). Personality development. I W. Damon, R. Lerner, & N. Eisenberg (red.), *Handbook of Child Psychology: Vol. 3, Social, emotional, and personality development* (6. utg., s 300–365). New York: Wiley.
- Caspi, A., & Shiner, R. L. (2008). Temperament and personality. I M. Rutter, D. Bishop, D. Pine, S. Scott, J. Stevenson, E. Taylor, & A. Thapar (red.), *Rutter's Child and Adolescent Psychiatry* (5. utg., s 182-198). Wiley-Blackwell.

-
- Caspi, A., & Silva, P. A. (1995). Temperamental Qualities at Age Three Predict Personality Traits in Young Adulthood: Longitudinal Evidence from a Birth Cohort. *Child Development*, 66(2), 486-498.
- Cervone, D. (2005). Personality Architecture: Within-Person Structures and Processes. *Annual Review of Psychology*, 56(1), 423-452.
- Chen, X., Cen, G., Li, D., & He, Y. (2005). Social Functioning and Adjustment in Chinese Children: The Imprint of Historical Time. *Child Development*, 76(1), 182-195.
- Cheung, F. M., & Leung, K. (1998). Indigenous Personality Measures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29(1), 233 -248.
- Clark, L. A., & Watson, D. (2008). Temperament an organizing paradigm for trait psychology. I O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin, (red.), *Handbook of personality: theory and research*. (3. utg., s 265-286). London: Guilford Press.
- Deal, J. E., Halverson C. F., Havill Jr V., & Roy P Martin. (2005). Temperament Factors as Longitudinal Predictors of Young Adult Personality. *Merrill - Palmer Quarterly*, 51(3), 315-334.
- De Pauw, S. S. W., & Mervielde, I. (2010). Temperament, Personality and Developmental Psychopathology: A Review Based on the Conceptual Dimensions Underlying Childhood Traits. *Child Psychiatry & Human Development*, 41(3), 313-329.
- Digman, J. M. (1994). Child personality and temperament: does the five-factor model embrace both domains? I C. F. Halverson, G. A. Kohnstamm, & R. P. Martin (red.), *The Developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood*. (s. 323-338) Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Digman, J. M. (1990). Personality Structure: Emergence of the Five-Factor Model. *Annual Review of Psychology*, 41(1), 417-440.

-
- Eisenberg, N., (2006). Introduction. I W. Damon, R. Lerner, & N. Eisenberg (red.), *Handbook of Child Psychology: Vol. 3, Social, emotional, and personality development* (6. utg., s 1–23). New York: Wiley.
- Fox, N. A., Henderson, H. A., Marshall, P. J., Nichols, K. E., & Ghera, M. M. (2005). Behavioral Inhibition: Linking Biology and Behavior within a Developmental Framework. *Annual Review of Psychology*, 56(1), 235-262.
- Gailliot, M. T., Mead N. L., & Baumeister, R. F. (2008). Self-regulation. I O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin, (red.), *Handbook of personality: theory and research*. (3. utg., s 472-491). London: Guilford Press.
- Goldberg, L. R. (1990). An alternative "description of personality": The Big-Five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(6), 1216-1229.
- Goldsmith, H. H., Buss, A. H., Plomin, R., Rothbart, M. K., Thomas, A., Chess, S., Hinde, R. A., et al. (1987). Roundtable: what is temperament? Four approaches. *Child Development*, 58(2), 505-529.
- Goldsmith, H. H., Losoya, S. H., Bradshaw, D. L., & Campos, J. J. (1994). Genetics of personality: a twin study of the five-factor model and parent-offspring analysis. I C. F. Halverson, G. A. Kohnstamm, & R. P. Martin (red.), *The Developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood*. (s. 241-265) Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Halverson, C. F., & Deal, J. E., (2001). Temperamental change, parenting, and the family context. I T. D. Wachs, & A. Kohnstamm (red.), *Temperament in context* (s 61-80) Mahwah, NJ: Erlbaum
- Hansen, M. H., & Thøgersen, S. (2008). *Kina: individ og samfunn*. Oslo: Universitetsforlaget
- Huston, A. C., & Bentley, A. C. (2010). Human Development in Societal Context. *Annual Review of Psychology*, 61(1), 411-437.

-
- Fox, N. A., Henderson, H. A., Marshall, P. J., Nichols, K. E., & Ghera, M. M. (2005). Behavioral Inhibition: Linking Biology and Behavior within a Developmental Framework. *Annual Review of Psychology*, 56(1), 235-262.
- Funder, D. C. (2008). Persons, situations, and person-situation interactions. I O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin, (red.), *Handbook of personality: theory and research*. (3. utg., s 568-580). London: Guilford Press.
- Funder, D. C., Kolar, D. C., & Blackman, M. C. (1995). Agreement among judges of personality: Interpersonal relations, similarity, and acquaintanceship. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(4), 656-672.
- Gailliot, M. T., Mead, N. L., & Baumeister, R. F. (2008). Self-regulation. I O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin, (red.), *Handbook of personality: theory and research*. (3. utg., s 472-491). London: Guilford Press.
- Halverson, C. F., Kohnstamm, G. A., & Martin, R. P. (1994). *The Developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Hampson, S. E., & Goldberg, L. R. (2006). A first large cohort study of personality trait stability over the 40 years between elementary school and midlife. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(4), 763-779.
- John, O. P., Naumann, L. P., & Soto J. S., (2008). Paradigm shift to the integrative Big-Five trait taxonomy: History, measurement, and conceptual issues. I O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin, (red.), *Handbook of personality: theory and research*. (3. utg., s 114-158). London: Guilford Press.
- John, O. P., Robins, R. W., & Pervin, L. A. (2008). *Handbook of personality: theory and research*. New York: Guilford.
- Kagan, J., & Fox, N. A. (2006). Biology, culture, and temperament biases. I W. Damon, R. Lerner, & N. Eisenberg (red.), *Handbook of Child Psychology: Vol. 3, Social, emotional, and personality development* (6. utg., s 167-225). New York: Wiley.

-
- Kagan, J., Snidman, N., Kahn, V., Towsley, S., Steinberg, L., & Fox, N. A. (2007). The Preservation of Two Infant Temperaments into Adolescence. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 72(2), 1-75.
- Lewis, M. (2001). Issues in the Study of Personality Development. *Psychological Inquiry*, 12(2), 67-83.
- Martin, R. P., Wisenbaker, J., & Huttunen, M. (1994). Review of factor analytic studies of temperament measures based on the Thomas–Chess structural model: Implications for the Big Five. I C. F. Halverson, G. A. Kohnstamm, & R. P. Martin (red.), *The Developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood*. (s 157-172) Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T., Jr. (2008). The five-factor theory of personality. I O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin, (red.), *Handbook of personality: theory and research*. (3. utg., s 159-181). London: Guilford Press.
- McCrae, R. R., Terracciano, A., & Personality Profiles of Cultures Project. (2005). Personality profiles of cultures: Aggregate personality traits. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89(3), 407-425.
- Measelle, J. R., John, O. P., Ablow, J. C., Cowan, P. A., & Cowan, C. P. (2005). Can Children Provide Coherent, Stable, and Valid Self-Reports on the Big Five Dimensions? A Longitudinal Study From Ages 5 to 7. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89(1), 90-106.
- Mischel, W., & Shoda, Y. (2008). Toward a unified theory of personality integrating dispositions and processing dynamics within the cognitive – affective processing system. I O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin, (red.), *Handbook of personality: theory and research*. (3. utg., s 208-241). London: Guilford Press.
- Nelson, C. A., & Luciana, M. (2. utg.) (2008). *Handbook of Developmental Cognitive Neuroscience*. The MIT Press.

-
- Nisbett, R. E., & Wilson, T. D. (1977). Telling more than we can know: Verbal reports on mental processes. *Psychological Review*, 84(3), 231-259.
- Oishi, S., & Graham, J. (2010). Social Ecology: Lost and found in psychological science. *Perspectives on Psychological Science*, 5(4), 356 -377.
- Pomerantz, E. M., & Thompson, R. A. (2008). Parents' role in children's personality development The psychological resource principle. I O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin, (red.), *Handbook of personality: theory and research*. (3. utg., s 351-374). London: Guilford Press.
- Roberts, B. W., & DelVecchio, W. F. (2000). The rank-order consistency of personality traits from childhood to old age: A quantitative review of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*, 126(1), 3-25.
- Roberts, B. W., Kuncel, N. R., Shiner, R., Caspi, A., & Goldberg, L. R. (2007). The Power of Personality: The Comparative Validity of Personality Traits, Socioeconomic Status, and Cognitive Ability for Predicting Important Life Outcomes. *Perspectives on Psychological Science*, 2(4), 313 -345.
- Roberts, B. W., Wood, W., & Caspi, A. (2008). The development of personality traits in adulthood. I O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin, (red.), *Handbook of personality: theory and research*. (3. utg., s 375-398). London: Guilford Press.
- Rothbart, M. K. (1989). Temperament in childhood: a framework. I G. A. Kohnstamm, J. E. Bates, & M. K. Rothbart (red.), *Temperament in childhood*. (s 59-58) Chichester: Wiley.
- Rothbart, M. K. & Bates, J. E. (1998). Temperament. I I W. Damon, R. Lerner, & N. Eisenberg (red.), *Handbook of Child Psychology: Vol. 3, Social, emotional, and personality development* (6. utg., s 105–176). New York: Wiley.

-
- Rothbart, M., & Bates, J. (2006). Temperament. I W. Damon, R. Lerner, & N. Eisenberg (red.), *Handbook of Child Psychology: Vol. 3, Social, emotional, and personality development* (6. utg., s 99-166). New York: Wiley.
- Rothbart, M. K., & Derryberry, D. (1981). Development of individual differences in temperament. I M. E. Lamb & A. L. Brown (red.), *Advances in developmental psychology: Vol. 1*, (s 37-86). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Rothbart, M. K., Posner, M. L., & Kieras, J., (2006). Temperament, attention, and the development of self-regulation. I K. McCartney, & D. Phillips, (2006). *Blackwell handbook of early childhood development*. (s 338-356) Oxford: Blackwell.
- Rubin, K. H., Coplan, R. J., & Bowker, J. C. (2009). Social Withdrawal in Childhood. *Annual Review of Psychology*, 60(1), 141-171.
- Saucier, G., & Simonds, J. (2006). The structure of personality and temperament. I D. K. Mroczek, & T. D. Little (red.). *Handbook of Personality Development* (s 109-128). London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Saudino, K. J. (2005). Behavioral Genetics and Child Temperament. *Journal of developmental and behavioral pediatrics*, 26(3), 214-223.
- Schiefloe, P. M. (2003). *Mennesker og samfunn: innføring i sosiologisk forståelse*. Bergen: Fagbokforlaget
- Schmitt, D. P., Allik, J., McCrae, R. R., & Benet-Martínez, V. (2007). The Geographic Distribution of Big Five Personality Traits. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38(2), 173 -212.
- Shiner, R. L. (2006). Temperament and personality in Childhood. I D. K. Mroczek, & T. D. Little (red.). *Handbook of Personality Development* (s 213-230). London: Lawrence Erlbaum Associates.

-
- Shoda, Y., Mischel, W., & Peake, P. K. (1990). Predicting adolescent cognitive and self-regulatory competencies from preschool delay of gratification: Identifying diagnostic conditions. *Developmental Psychology*, 26(6), 978-986.
- Smith, C. (2010). Multiple Determinants of Parenting: Predicting Individual Differences in Maternal Parenting Behavior with Toddlers. *Parenting: Science and Practice*, 10(1), 1-17.
- Thomas, A., Chess, S., Birch, H., Hertzog, M., & Korn, S. (1964). *Behavioral individuality in early childhood*. New York: New York University Press.
- Thomas, A., & Chess, S. (1977). *Temperament and development*. New York: Brunner/Mazel.
- Van den Boom, D. (1994). The Influence of Temperament and Mothering on Attachment and Exploration: An Experimental Manipulation of Sensitive Responsiveness among Lower-Class Mothers with Irritable Infants. *Child Development*, 65(5), 1457-1477.
- Wachs, T. D., (2006). The nature, etiology, and consequences of individual differences in temperament. I L. Balter, & C. S. Tamis-LeMonda, (red) *Child psychology: a handbook of contemporary issues* (2. utg. S 27-52). New York: Psychology Press.
- Winter, D. G., John, O. P., Stewart, A. J., Klohnen, E. C., & Duncan, L. E. (1998). Traits and motives: Toward an integration of two traditions in personality research. *Psychological Review*, 105(2), 230-250.
- Wicker, A. W., (1971). An examination of the other variables explanation of attitude-behavior inconsistency. *Journal of Personality and Social Psychology*, 19(1), 18-30.
- Zuroff, D. C. (1986). Was Gordon Allport a trait theorist? *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(5), 993-1000.
- Østbø, L. E., (2008). Personlighetsinventoriet NEO PI-R: klinisk validitet. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*. 45: 845-848.
